

Miklósi László

Rendszerváltás és a történelemtanítás

Tanulságos próbálkozás a szerző számára, hogy megkísérelje leírni, miként hatott Magyarországon a rendszerváltoz(tat)ás a történelemtanításra. E témában tudomásunk szerint még a kérdést átfogó igényvel feltárni kívánó kutatás nem készült, így azt leíró tanulmány sem keletkezhetett. Az alábbi írás sem kikristályosodott gondolatokat tartalmaz, inkább gondolatébresztő jelleggel, a téma felvetéseként készült.

Előzmények

„Történelemtanárnak lenni – félig ülő foglalkozás...”

A Kádár-korszakban a különböző értelmiségi csoportok mozgásteret különböző mértékű volt. Amint ez számos tanulmányból, előadásból (s alapvetően fontos történelmi munkából) is egyértelmű, a történészek a hatvanas évek végétől kezdve, de különösen a '70-es-'80-as években eltávolodtak a vulgármarxista iránytól, és fontos lépéseket tettek a reális történelmi kép leírása érdekében.

A történelmi „tisztánlátás” (vagy „tisztábban látás”) azonban nagy késéssel, rossz hatékonysággal, szűk csatornákon juthatott el az iskolában levő tanárokig és diákokig. Amikor a történelemszakma számára szinte közhelynek számított a régiókban való gondolkodás (*Szűcs Jenő*: Vázlat Európa három régiójáról), a történelemlétkönyvekben posztisztánli módon lényegében változatlan a periodizáció, az osztályharc szerepének hangsúlyozása. Egészen apró, szinte jelentéktelen kérdések is lehettek „fehér foltok”. Például a történészek a '80-as években evidenciaként említették, hogy téves Magyarország felszabadulása dátumaként április 4-ét (a hivatalos szovjet győzelmi jelentés dátumát; a Magyar Népköztársaság legfontosabb állami ünnepét) említeni, de a történelemlétkönyvekbe a helyes dátum (április 13.) soha sem kerülhetett be. Ez a tény csak egyes szakkönyvekből, kézikönyvekből, tanári továbbképzéseken vagy az igen népszerű *História* című folyóiratból válhatott ismertté.

A történelemtanítás a Kádár-korszakban a tárgy ideologikus jellege miatt természetesen különösen fontos volt. A történelemtanártól a pártállam – az adott korszaktól (és kádertől) függően kimondva vagy csak érzékeltetve – a társadalmi rendszer legitimálását várta el. (Érdekes intermezzo, hogy a '70-es években néhány évig nem volt kötelező érettségi tárgy a történelem. Ezt – nem alaptalanul – a szakma a tantárgy háttérbe szorulásaként élte meg.) Egy jellegzetes megfogalmazás szerint: csak annak szabadna történelmet tanítani, aki párttag. Jellemző a korra és a helyzetre, hogy az iskolaigazgatók között aránytalanul magas volt az MSZMP-tag) történelemtanárok száma. (Az igazgatói és nemegyszer az igazgatóhelyettesi beosztásnak – bár ez a hivatalos dokumentumokban nem szerepelt – gyakorlatilag feltétele volt a párttagság.) Tipikus, hogy a nyolcvanas években a történelemtanítás fővárosi (s így szinte országos) kulcsembere egyben meggyőződéses, elvhű párttitkár is volt. (Megjegyzendő: az adott kolléga szívügye a történelemtanítás; a módszertan kiváló mestere, de ideológiai kérdésekben nem ismert pardont.)

Érdekes és jellegzetes, hogy – tapasztalatom szerint – az említett kolléga tevékenységét alapvetően másként ítélik meg az idősebb, mint a fiatalabb nemzedékhez tartozó tanárok. Az idősebbek, akiknek a viszonyítási pontja egy merevebb, kötöttebb 50-es (netán 60-as) évekbeli rendszer, örömmel üdvözik a nyitást: tanfolyamainak sokszínűségét, „szabadságát”; tankönyve újszerű megközelítését, módszertani kiválóságát. A középkorúak egy része és a fiatalabb nemzedék máshoz szocializálódott, ezáltal a „több mézet a madzagra” elvnek (és gyakorlatnak): a viszonylagos vagy relatív („ahhoz képest, hogy...”) szabadságnak nem tud örülni; nem elégedik meg e mérsékelt engedményekkel; e tankönyvben (és a kolléga tevékenységében) főként a korlátokat látja. A fiatalabb nemzedék egyre inkább középfok helyett alapfokot kíván: igazabb helyett az igazat, szabadabb helyett a szabadot, nemzetibb helyett a nemzetit stb. keresi. (Ezt persze az adott korszak: a puha diktatúra, majd annak is a gyengülése; a történettudomány hiteles kutatásai; a korábbinál szabadabb egyetemi-főiskolai képzés stb. teszi lehetővé.)

Lényeges kérdés, hogy származott-e kellemetlensége abból a történelemtanárnak, ha eltért a „hivatalos vonaltól”. A fenti mottó azt sugallja, veszélyes szakma volt a történelemtanítás. Ez így persze erős túlzás, de tantárgyunk politika- és ideológiaérzékenységét jól mutatja az idézet. Jelentős különbség figyelhető meg a lehetséges mozgástér kérdésében a történelmi időszak (50-es, 60-as, 70-es vagy 80-as évek); a település jellege, helye; a személyi feltételek (milyen az igazgató, a szakfelügyelő, a párttitkár stb.) és egyéb körülmények (pl.: szülői háttér) szempontjából. Általában elmondható, hogy – bár számos kollégának megvan a maga története, hogy „figyelmeztették” – különösebb inzultus senkit sem ért azért, amit tanított. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a történelemtanárok rendszerint különös érzékenységgel figyelték, hogy az adott helyzetben és időszakban mi a kimondhatóság határa.

Az ellenőrzési, irányítási rendszer fontos részét alkotta a szakfelügyelet. A szakfelügyelők ellenőrizhették, számon kérhették a központi előírások betartását. A szakfelügyelet az 1985. évi oktatási törvény életbelépése után a szaktanácsadói rendszer váltotta föl. Ez az alapvető változás tehát még a rendszerváltás előtt történt; a szaktanácsadói rendszer (amely a rendszerváltás előtt igazán nem tudott kibontakozni) napjainkban is alapvetően betölti feladatát. A táblázatban összehasonlítjuk a szakfelügyeletet és a szaktanácsadást néhány fontos szempontból.

Az átszervezés után az első években gyakran problémát jelentett, hogy ugyanazoknak, akik korábban szakfelügyelőként dolgoztak, alapvetően más munkát, a szaktanácsadást kellett folytatniuk. Ez bizonyos szerepváltást okozott, s nemegyszer új néven, a korábbi gyakorlatot folytatták. Az iskolaigazgatók és a tanárok is zavarba kerülhettek: az eddigi ellenőr, a „felsőbbség” képviselője mitől változna meg egy csapásra? Az azóta eltelt idő többnyire megoldotta e kezdeti nehézségeket. Az a szaktanácsadó, aki nem tudott az új feladatokkal azonosulni, azoknak eleget tenni, mára jobbadán kikerült a szaktanácsadói körből. Az újonnan belépőknek természetes volt a szaktanácsadás rendszere, s másfajta fellépésük hitelesebbnek is tűnhetett.

A szaktanácsadói rendszer kiteljesedése nem választható el a rendszerváltástól. A tanácsrendszer viszonyai között működő szaktanácsadás – ez inkább az előző gyakorlat részleges (de fontos) reformjának tekinthető, míg a rendszerváltás után érdemi változás történt a pedagógiai intézetek működésében. Az intézetek a korábbi központi kötöttségek nélkül (a fenntartó önkormányzat

I táblázat — A szakfelügyelő és a szaktanácsadó feladatrendszere

<i>Szakfelügyelő</i>	<i>Szaktanácsadó (szakértő)</i>
Feladata: a központi előírások (központi tanterv, nfódszertani utasítás) ellenőrzése, számonkérése. A megyei tanács vb művelődési osztálya fennhatósága alatt dolgozik. Központi tervek írják elő, hol látogasson, iskolai hívás nélkül is megy (utasítások alapján dolgozik). Egyes (központi) szakmai információk kizárólagos birtokosa, közvetítője. Közvetlen hatással van a terület munkájára.	Feladata: szakmai-módszertani tanácsadás, továbbképzés szervezése és segítése, teljesítménymérés. A pedagógiai intézet szakértőjeként dolgozik. Nincsenek kötelező előírások, hívásra megy (megrendelésre dolgozik). A szakmai információk egyik fontos közvetítője. Közvetett, áttételes hatással van a terület munkájára.
Felelős az adott terület szakmai munkájának színvonaláért.	Nincs közvetlen felelőssége a terület szakmai munkájának színvonaláért.

igényeire tekintettel) láthattak munkához. Az új helyzetben a korábbinál nagyobb szakmai felelősség terheli munkájukat.

A rendszerváltás tehát a szaktanácsadásban sem hozott földcsuszamlásszerű változásokat. Ilyenekre nem is volt szükség, hiszen az 1985. évi oktatási törvény (és a csatlakozó végrehajtási utasítás) évekkorábban olyan kereteket teremtett, amit tartalommal meg lehetett tölteni. Az oktatási törvénnyel a nyolcvanas évek második felében kezdett – alapvető változásokat hozó – folyamat a rendszerváltás után teljeshedhetett ki.

Intermezzo: a Tankerületi Oktatási Központok

A rendszerváltás után is meghatározó maradt a pedagógiai intézetek szakmai szolgáltató szerepe. Mindezzel együtt (részben a tanácsadás és az ellenőrzés szétválasztásának más szempontból jogos indokára hivatkozva) igyekeztek visszaszorítani (az ellenzéki irányítású önkormányzatokhoz tartozó) pedagógiai intézeteket. Az önkormányzati pedagógiai intézetek visszaszorítása, ellensúlyozása érdekében létrehozták a Tankerületi Oktatási Központokat. A helyzet sajátossága volt, hogy tankerületek nem voltak, mégis tankerületi központokat alakítottak ki. A TOK-ok létrehozása tökéletesen megfelelt az akkori kormányzat centralizációs, konzerváló törekvésének. A TOK-ok kiemelt feladatai közé tartozott (a teljesség igénye nélkül): a régió tanügyi helyzetének vizsgálata, elemzése, értékelése; az egyes iskolák szakmai tevékenységének értékelése; a tankönyv- és taneszközellátás figyelemmel kísérése; a vizsgarendszer és az országos versenyek szervezésében való részvétel; a nemzeti-etnikai kisebbségi oktatás helyzetének figyelemmel kísérése; szakvélemény adása közoktatási intézmény alakításakor, az iskolaszervezet kérdéseiről; az intézmények működési feltételeinek és a képzési előírások megtartásának vizsgálata; az országos statisztikai adatszolgáltatás. Felügyeleti, szolgáltató és egyéb szerepek együttesen szerepeltek a TOK-ok jogosítványai között. A szervezet sajátossága az volt, hogy az igazgatóság mellett „a régió pedagógusaiból választott szakmai testület” is működött. A kormányzat deklarált stratégiája – az iskola autonómiájának hangsúlyozása – ellentétben állt a centralizált szervezeti felépítéssel. A Tankerületi Oktatási Központok nem szerves fejlődés útján (sőt azzal ellentétesen) jöttek létre, (s bár fontos feladatokat is elláttak) nem

volt valós terük a rendszerben. A munkatársak kiválasztása nemegyszer a szakmától idegen szempontok alapján történt, a TOK-ok – az iskolák, a tanárok általános megítélése szerint – többnyire gyenge szakmai teljesítményt nyújtottak. A Horn-kormány megalakulása (a koalíciós pártok programja, majd a kormányprogram alapján) egyértelművé tette: fel kívánják számolni a Tankerületi Oktatási Központokat. Ez – a korábbi ígéretekhez képest több mint egy év késéssel – 1995 őszén meg is történt.

A pedagógiai intézetek kettős feladatrendszere

A kérészerű Tankerületi Oktatási Központok megszüntetése után a pedagógiai intézetek jogszabályokban rögzített feladatai (ismét) növekedtek; egyes korábban végzett tevékenységek immár az intézetek kötelezettségévé váltak; ez egyúttal nagyobb felelősséget is jelentett számukra. Sajátos kettős feladatrendszere alakult ki: a korábban is meglévő megyei-helyi feladatok ellátásán kívül a Tankerületi Oktatási Központok megszüntetése után a mérési-értékelési teendők központi feladatának (megyei szintű) ellátása is – az Országos Közoktatási Intézettel szoros együttműködésben – a megyei önkormányzatok által fenntartott pedagógiai intézetek teendője lett.

A rendszerváltás és a történelemtanárok

1990-es alapvics: Holnaptól kezdve minden másképpen – volt.

Érdekes kérdés, hogyan hatott a rendszerváltás a történelemtanítás szerepére, helyzetére.

A rendszerváltás megoldatlan kérdések tömegét zúdította a történelemtanárookra. A társadalom elbizonytalanodott, és talán éppen a történelemtanártól várta a magyarázatot, a „mellény újragombolását”. Miközben egyes szélsőséges nacionalista politikusok a történelemtanárokat próbálták felelőssé tenni „a kommunizmus alatti” „nemzetvesztő” tanokért, a tanároknak naponta kellett szembesülniük diákjaikkal, kollégáikkal, a szülőikkel.

Általánosságban elmondható, hogy az 1989-es évek napi eseményei, a megélt történelem az iskolákba, a történelemórákra is betört, mértéke, intenzitása azonban igen különböző mértékű és jellegű volt. A település, az iskola helye, szellemisége, az igazgató (netán a párttitkár), a történelemtanár beállítódása, a szülői háttér, a gyerekek érdeklődése és számos egyéb szempont határozta ezt meg. Így az egyik iskolában már a Kádár-korszak végén is aktív politikai közélet folyt, máshol csak az 1990-es választás tudta megmozgatni a történelem iránt egyébként kevésbé érdeklődő diákságot.

Hogyan élték meg a történelemtanárok a rendszerváltást?¹

Számos történelemtanár felszabadulásként élhette meg a rendszerváltást, hiszen amit eddig csak sejtetett, azt levezethette, amiről korábban hallgatott, arról immár nyíltan beszélhetett. Legálisan vihette be a korábban szamizdatban megjelent

¹ Nem szölok azokról, akik a mindenkori tankönyvet tanítják, akik jobb híján vannak az iskolában, a saját értékelésre nem képesek, nem hajlandó kollégákról. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a tanárok számottevő része tartozik e csoport(ok)ba.

forrásokat, számos új dokumentumot ismerhetett és ismertethetett meg. Az idő őt igazolta, amit korábban tanított, hivatalossá vált, „győzött”. Diákjai (akik többnyire korábban is tisztelték) ekkor örömmel és büszkén nézhetnek fel rá.

Az elvhű, hithű kommunista tanár nehéz helyzetbe került. Összeomlott egy világ, oda az eszmerendszer, nincs „Párt” (illetve az már nem az), más lett a történelemtanítás célja is. Igen nehéz helyzetbe került e kolléga; talán napjainkig sem tudja igazán feldolgozni a változást. A részleteket természetesen könnyebben elfogadja, de az egész változást nehezen éli meg.

A tanárok többsége a két fenti pólus között helyezkedett el. Kevesen voltak a ténylegesen meggyőződéses kommunisták, mint ahogy nem volt tipikus a látványosan ellenzéki tanár sem. A kollégák többnyire elfogadták változtathatatlanak a fennálló rendszert, s adott esetben szolidan érzékeltették véleményüket. (Az egypártrendszer egyik jellegzetes dilemmája: lépjen-e be a tenni akaró ember a pártba és belülről érje el célját – netán bomlasszon – vagy maradjon kívül.)

Természetesen minden történelemtanár számára új helyzet keletkezett a „fehér foltok” eltűnésével. Fontos megjegyezni, hogy e folyamat már a hetvenes, de különösen a nyolcvanas években megkezdődött a tanári továbbképzésekkel, de átütő erejű változást hozott a korábban indexen levő anyagok megjelenése, a memoárok után a forrásgyűjtemények kiadása.

Annyit – a tanárok közötti különbségekre is gondolva – megállapíthatunk: a történelemtanárok túlnyomó többsége nyugodtan nézhet a tükörbe. A legtöbben tették, amit lehetett, amit felkészültségük, helyzetük, környezetük lehetővé tett számukra. A valóságra való ráeszmélés idejében, az adott keretek közötti mozgás mértékében, jellegében, módszereiben persze jelentős különbségek voltak, és – ahogy korábban is szölvünk róla – számottevő különbség mutatkozik a történelemtanárok között abból a szempontból, hogy melyik generációhoz tartoznak, milyen a képzettségük, és személyes, családi élményeik melyik időszakhoz kapcsolódnak.

A történelemtanítás szerepe, feladata megváltozott a rendszerváltás után. Immár nem a társadalmi rendszer legitimálása az elsődleges (görcsös, felülről szigorúan ellenőrzött) teendő. A történelem, az összefüggések megláttatása – a tényleges szakma – lett a tanítás alapvető feladata. (Ez nem jelenti azt, hogy a történelemtanárnak ne kellene megismertetnie a demokratikus intézményrendszereket; ne foglalhatna állást egyes történelmi kérdésekben.)

A történelemtanárok szerepe a rendszerváltás után is jelentős maradt. A történész vagy történelemtanár végzettségű emberek (ahogy korábban is) a rendszerváltás után is – számarányukhoz képest – nagy számban vesznek részt a politikai életben. Jól mutatja ezt az 1990 utáni parlamentekben (szinte valamennyi frakcióban) vagy az Antall-kormányban dolgozó egykori történészek száma.

Az iskolák számottevő részében is meghatározó szerepe van a történelemtanárnak. Ennek a következő okai vannak:

Az iskola alapvetően konzervatív, nehezen változó (al)rendszer. Amennyiben egy szereplő fontos szerepet töltött be korábban (történelemtanár, munkaközösség-vezető vagy csapatvezető, KISZ-vezető, netán párttitkár stb.), amennyiben nem járatta le saját magát, s az új feltételek közé be tud illeszkedni, valószínűleg továbbra is fontos szerepe lehet.

A történelemtanár többnyire tényleges respektussal rendelkezik kollégái körében. Képzettsége, érdeklődése, nyitottsága rendszerint tájékozottabbá teszi őt más szakos kollégáinál.

A szakma érdekképviselői („szakmai érdekvédelmi”) szervezete, a Történelemtanárok Egylete nem csupán a szakma (és immár a minisztérium), hanem a sajtó, a közvélemény kiemelt figyelmére is számíthat.

Tankönyvek

A történelemtanításban a rendszerváltás talán leglátványosabb eredménye, hogy különféle tankönyvek jelenhettek meg. Lényeges kérdés azonban, miben térnek el az új tankönyvek a régiektől. A legfontosabb: a választás lehetőségében.

Az új tankönyvek azonban – részben érthető okokból – számos tartalmi, megközelítésmódszertani hibával jelentek meg: az utóbbi évek a metodika és a pedagógia szerepének háttérbe szorítását hozták a tankönyvkiadásban. Többnyire nem voltak kész, szakmailag (a történelmet és a taníthatóságot is ide értve) megfelelő művek; a kiadók – talán a korábban monopolhelyzetet élvező Nemzeti Tankönyvkiadót nem számítva – anyagi nehézségekkel küzdöttek. A könyvek – sajnálatosan – alapvetően ideológiájukban, értékrendszerükben különböztek, s nem szakmai megközelítésükben (pl.: az életmódtörténet vagy a politikátörténet tárgyalását helyezi a középpontba). Alapvetően politikátörténeti művek jelentek meg, ráadásul a(z MDF által vezetett) minisztérium nemegyszer ideológiai szimpátia alapján döntött arról, hogy melyik műből lehet tankönyv, ezáltal melyik mű juthat állami támogatáshoz. A szakma által elért eredmények között kell megemlíteni, hogy hosszas küzdelem után egy-egy könyv fölkerülhetett a tankönyvlistára. A tankönyvvé nyilvánítási eljárásban változást jelent, hogy 1994-től – a korábbi minisztériumi döntés-előkészítés helyett – az Országos Köznevelési Tanács keretében működő Tankönyv-, Taneszköz- és Tantervtanács tesz javaslatot a tankönyvlistára való fel-, illetve az arról való levételre. Lényeges arról is szólni, hogy egyes kísérletező iskolák saját tankönyveket is készítettek, közülük a sikerebb műveket máshol is alkalmazzák. Ez azonban nem változtat azon a helyzeten, hogy a legtöbb iskolában néhány jelentősebb kiadó művei közül választanak.

Mindebből látható: az igazi változás hosszabb folyamat; a szakmailag különböző megközelítésű, eltérő hangsúlyú, kiérlelt, tárgyilagos, az eszmei áramlatoktól megfelelő távolságot tartó, a hosszú évekig használható művek megírása talán éppohy elkezdődhetett.

Elősegítheti e folyamatot a Nemzeti alaptantervhez való igazodás szükségessége, valamint az, ha az új művek kiadásakor a szerzők (és a kiadók) élnek a NAT által biztosított *keretlehetőséggel*, különböző (pl.: életmódtörténeti) megközelítésű könyvek is megjelennek. Amikor ez megtörténik, új korszak következik a (történelemtanításban, *tényleges választási lehetőség* lesz programok és a hozzájuk tartozó taneszközök között.

A közelmúlt eseménye, hogy 1994 őszén a Művelődési és Köznevelési Minisztérium (a Munkaügyi Minisztérium megkeresésére) eltörölte a szakmunkásvizsga tárgyainak sorából a történelmet. Jellemző, hogy az iskolák, a tanárok ezt a történelem vereségéként, a tantárgy presztízse csökkenéseként élték meg, s nemegyszer ebből messzemenő következtetéseket vontak le. Valójában nem ez volt a döntés hátterében, de a szakma reakciója igen tanulságos. Napjainkban hasonló helyzetet teremtenek azok a hírek, amelyek szerint lehetséges, hogy nem lesz kötelező érettségi tárgy a történelem.

Epilógus

A jelenlegi helyzethez képest elmozdulást, módosulásokat, lényeges változást okozhatnak az új közoktatási alapküldetések: a közoktatási törvény módosítása és a Nemzeti alaptanterv. A tanítás alapfeltételei, körülményei természetesen a történelemórára is hatnak. Így például az osztálylétszámok további növekedése, a csoportbontások lehetőségének csökkentése, a pedagógusok óraszámának növelése nehezebbé teszi tanár és diák munkáját, kevésbé hatékonyá teheti a tanítást.

A Nemzeti alaptanterv bevezetése közvetlenül hat a történelemtanításra. A tananyagbeosztás alapvetően megváltozik, egyúttal jelentősen csökken a kötelezően megtanítandó (megtanulandó) tananyag. A hagyományos politikatörténeti megközelítés mellett lehetőség nyílik korszerűbbnek tekinthető (pl.: életmódtörténet), eltérő súlypontú tananyag-elrendezés készítésére is. Ugyanakkor a történelemtanítás számára szinte feloldhatatlan tananyag-beosztási problémát jelent az iskolaszerkezet és a jelenlegi NAT kapcsolódásának nehézsége. Az alapvető változások miatt elkerülhetetlen lesz a történelemtanárak át- és továbbképzése.

A közeljövő új kihívások elé állítja az egész oktatásügyet, így a történelemtanítást s a történelemtanárokat is. Az új helyzetre adott válaszok dönthetik majd el, kiállja-e „céhünk” a próbát.

Kácsor Csenge, 5 éves